

Prof. dr. Denis BEĆIROVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: becirovicdmde@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1945/1963" (093)

32:2-3[28-72+28-78](497.6)"1945/1963"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.193>

DRŽAVNA POLITIKA RAZDVAJANJA SLUŽBENIKA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI (1945-1963)

Apstrakt: *Odnos novih organa vlasti u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) prema službenicima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od završetka Drugog svjetskog rata do 1963. godine, posebno državna politika razdvajanja „reakcionarnih“ od „pozitivnih“ službenika ove zajednice jedan je, čini se, od važnijih segmenata za sveukupno razumijevanje komunističke politike prema vjerskim zajednicama. Do sada se ne možemo pohvaliti temeljnim radovima o ovome problemu, ne samo zato što je izvorna arhivska građa oskudna, nego i zato što je nedostajalo dobre volje da se ovaj problem činjenično i cjelovito objasni. Pitanje razdvajanja „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini predstvaljalo je predmet kontinuirano pažnje savezne i republičke komisije za vjerska pitanja, kao i drugih organa vlasti koji su u manjoj ili većoj mjeri učestvovali u kreiranju i provođenju državne politike prema vjerskim zajednicama, uključujući i Islamsku zajednicu. U ovom radu su kontekstulizirane pravne i političke poslijeratne okolnosti u kojima je djelovala Islamska zajednica i analizirane manifestacije i efekti komunističke politike utvrđivanja diferencijacije među službenicima ove zajednice. Saveznim i republičkim ustavom propisana vjerska prava i slobode nisu istovremeno značile i njihovo konkretno oživotvorenje u praksi. Praktično primjenjivanje vjerskih prava i sloboda na terenu umnogome je zavisilo od volje partijskih organizacija i njihovih političkih ciljeva. U kategoriju onih koje treba razvlastiti komunistička vlast je ubrajala i Islamsku zajednicu, koju je prema ideološkim pogledima ove vlasti trebalo ekonomski oslabiti nizom restriktivnih zakona. Zato je avnojevska Jugoslavija već u prvim mjesecima nakon oslobođenja pristupila ubrzanom donošenju zakonskih propisa kojima je ograničila imovinu i prava vjerskih zajednica, uključujući i Islamsku zajednicu. Nova vlast nije uvažavala specifične elemente kod vjerskih zajednica tretirajući ih potpuno isto kao i druge zemljoposjednike i privatne poduzetnike. Do 1963. godine komunistička vlast je usvojila set pravnih propisa na bazi kojih je država*

pristupila oduzimanju imovine Islamske zajednice putem pravnih mehanizama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije i eksproprijacije. Uporedo s mjerama razvlašćivanja primjenjivane su i mjere kojima je vlast stavljala ovu zajednicu pod kontrolu. U tu svrhu korištena je, između ostalo, politika razdvajanja „reakcionarnih“ od „pozitivnih“ službenika Islamske zajednice. U brojnim izvještajima, analizama i dopisima Komisije za vjerska pitanja isticano je da za razliku od rukovodećih predstavnika Islamske zajednice kod nižih struktura ove zajednice spremnost za saradnju s organima vlasti nije bila na takvom nivou. Zbog takvih ocjena Komisija je smatrala da su službenici Islamske zajednice na terenu većim dijelom „reakcionarni“, te da „u izvjesnom smislu postoji opasnost od odvajanja vrhova“ od nižih službenika ove zajednice. U brojnim materijalima Komisije za vjerska pitanja iz 1950-ih i početkom 1960-ih godina konstatirano je da unutar Islamske zajednice još uvijek postoje „reakcionarni elementi“ koji su protivnici socijalističkog društvenog uređenja. Ipak, naročito od konca 1950-ih godina, isticano je da u takvi pojedinci malobrojni i da nisu u stanju da imaju neki odlučujući uticaj na pripadnike Islamske zajednice. Zbog toga vladajuće strukture u Bosni i Hercegovini krajem 1950-ih godina konstatiraju da se u cjelini može zaključiti da je situacija u Islamskoj zajednici „vrlo povoljna“. Prema njihovom mišljenju, funkcioneri i ogromna većina službenika su rodoljubi i voljni su da sarađuju, kao i da prihvate sve prijedloge koji su u skladu sa Ustavom i zakonima. U funkciji podrške i afirmacije „pozitivnih“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini bila je i državna politika dodjeljivanja odlikovanja.

Ključne riječi: *Islamska zajednica, muslimani, Federativna narodna republika Jugoslavija, Komunistička partija Jugoslavije, Savez komunista Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, vjerske zajednice, vjernici, država, razdvajanje i odlikovanja.*

STATE POLICY OF SEPARATION OF OFFICIALS OF ISLAMIC COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1945-1963)

Abstract: *The attitude of the new authorities in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina) towards the officials of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, from the end of the Second World War to 1963, especially the state policy of separating „reactionary“ from „positive“ officials of this community, seems to be of the most important segments for the overall understanding of communist policy towards religious communities. So far, we cannot boast of fundamental work on this issue, not only because the original archival material is scarce, but also because there was a lack of good will to explain this problem factually and comprehensively. The issue of separating the „positive“ from the „reactionary“ officials of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina has been the subject of continuous attention of the federal and republican*

commissions for religious affairs, as well as other authorities that more or less participated in creating and implementing state policy towards religious communities, including the Islamic Community. This paper contextualises the legal and political post-war circumstances in which the Islamic Community operated and analyses the manifestations and effects of the communist policy of establishing differentiation among the officials of this community. Religious rights and freedoms prescribed by the federal and republican constitutions did not simultaneously imply their concrete implementation in practice. The practical application of religious rights and freedoms on the ground largely depended on the will of party organisations and their political goals. In the category of those who should be disempowered, the communist government included the Islamic Community, which according to the ideological views of this government should have been economically weakened by a series of restrictive laws. That is why, in the first months after its liberation, AVNOJ'S Yugoslavia began to speed up the adoption of legal regulations that limited the property and rights of religious communities, including the Islamic Community. The new government did not respect the specific elements of religious communities, treating them in exactly the same way as other landowners and private entrepreneurs. By 1963, the communist government had adopted a set of legal regulations on the basis of which the state proceeded to confiscate the property of the Islamic Community through legal mechanisms of confiscation, nationalisation, sequestration and expropriation. Along with the disempowerment measures, the measures to bring this community under control by the government were also applied. For this purpose, the policy of separating „reactionary“ from „positive“ officials of the Islamic Community was used, among other things. Numerous reports, analyses and letters from the Commission for Religious Affairs pointed out that, unlike the leading representatives of the Islamic Community in the lower structures of this community, the readiness to cooperate with the authorities was not at such a level. Due to such assessments, the Commission considered that the officials of the Islamic Community on the ground were for the most part „reactionary“, and that „in a sense there is a danger of separating the top“ from the lower officials of this community. Numerous materials from the Commission on Religious Affairs from the 1950s and early 1960s stated that there were still „reactionary elements“ within the Islamic Community who were opposed to the socialist social order. However, especially since the late 1950s, it has been pointed out that such individuals are few and are unable to have any decisive influence on members of the Islamic community. Therefore, the governing structures in Bosnia and Herzegovina in the late 1950s stated that in general it can be concluded that the situation in the Islamic Community is „very favourable“. In their opinion, the officials and the vast majority of officials are patriotic and willing to cooperate, as well as to accept all proposals that are in accordance with the Constitution and laws. The state policy of awarding decorations was also in the function of

supporting and affirming the „positive“ officials of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Islamic Community, Muslims, Federal People's Republic of Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, League of Communists of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Religious Communities, Believers, State, Separation and Decorations.*

Osvrt na pravni okvir i ekonomsko razvlašćivanje Islamske zajednice

Javna rasprava o novom Ustavu FNRJ okončana je 31. januara 1946. godine, kada je Ustavotvorna skupština Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ) usvojila prvi Ustav socijalističke Jugoslavije. Ustavom je regulirano pitanje odnosa između države i vjerskih zajednica bazirajući se na sljedećim načelima: vjerske zajednice su odvojene od države i škole; građanima se garantuje sloboda savjesti i vjeroispovijesti; vjerske zajednice mogu slobodno obavljati vjerske poslove i obrede ako njihovo učenje nije u suprotnosti sa Ustavom; zabranjuje se zloupotreba vjere u političke svrhe; vjerske škole za obrazovanje vjerskih službenika su pod nadzorom države i država može finansijski pomagati vjerske zajednice. Nova vlast je smatrala da samo potpuno odvajanje vjerskih zajednica od države može obezbijediti ravnopravnost spomenutim zajednicama i zaštititi najvažniju tekovinu narodnooslobodilačke borbe – bratstvo i jedinstvo.¹ Na osnovu navedenih načela Ustav FNRJ je u šest posebnih članova (sadržanih u glavi V, prava i dužnosti građana) uredio pitanje vjerskih prava, sloboda i nadležnosti u novoj državi. U članu 21. garantuje se ravnopravnost svih građana tako da su: „Svi građani Federativne Narodne Repulike Jugoslavije jednaki (...) pred zakonom i ravnopravni (...) bez obzira na narodnost, rasu i veroispovest. Ne priznaju se nikakve privilegije po rođenju, položaju, imovnom stanju i stupnju obrazovanosti. Protivan je Ustavu i kažnjiv svaki akt kojim se građanima daju privilegije ili ograničavaju prava na osnovu razlike u narodnosti, rasi i veroispovesti, kao i svako propovedanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora.“² Pitanje slobode vjeroispovijesti, vjerskih škola i zabrane zloupotrebe vjere u političke svrhe regulirano je članom 25, tako da je: „Građanima (...) zajamčena sloboda savesti i veroispovesti. Crkva je odvojena od države. Verske zajednice čije se učenje ne protivi Ustavu slobodne su u svojim vjerskim poslovima i u vršenju verskih obreda. Verske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih

¹ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Beograd, Savezna komisija za vjerska pitanja (dalje: SKVP), 144-8-131.

² *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, „Službeni list FNRJ“, god. II, br. 10, Beograd, 1.2.1946, 77.

organizacija na verskoj osnovi. Država može materijalno pomagati verske zajednice.³

Poslije usvajanja Ustava FNRJ svih šest narodnih republika imale su obavezu da, shodno odredbama člana 11. spomenutog Ustava, usvoje i proglaše republičke ustave. U Bosni i Hercegovini je ova obaveza realizirana jedanaest mjeseci nakon proglašenja prvog Ustava FNRJ (31. decembra 1946. godine), kada je Ustavotvorna skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine usvojila i proglasila prvi republički ustav. Komparirajući odredbe Ustava FNRJ i Ustava NR BiH koje se dotiču položaja vjerskih zajednica, uočiti ćemo gotovo potpunu istovjetnost tekstova navedenih ustava. Neznatne razlike u sadržini tekstova ova dva ustava postojale su samo u nekim dijelovima i bile su čisto tehničke prirode. Dakle, republički ustav je, kao i savezni ustav, u šest posebnih članova (članovi 22, 24, 26, 27, 28. i 39) donio identična rješenja u vezi s vjerskim pravima i slobodama, te nadležnostima vjerskih zajednica.⁴

Ustavom propisana vjerska prava i slobode nisu istovremeno značile i njihovo konkretno oživotvorenje u praksi. Praktično primjenjivanje vjerskih prava i sloboda na terenu umnogome je zavisilo od volje partijskih organizacija i njihovih političkih ciljeva. Državno-partijske strukture su u odnosu prema Islamskoj zajednici imale dva različita pristupa. S jedne strane, KPJ je težila da Ustav uskladi s temeljnim načelima slobode vjere i vjerskog organiziranja, a s druge strane u realizaciji proklamovanog ona je često sužavala i kršila spomenuta načela. Tome je dodatno doprinijela činjenica da ustavno načelo savjesti i slobode vjeroispovijesti nije bilo konkretizirano nikakvim posebnim zakonom i moglo se dosta široko tumačiti. Ovakva zakonska nedorečenost omogućavala je vladajućoj partiji da u svim spornim situacijama između države i vjerskih zajednica presuđuje i odlučuje u korist svoje asebične politike.

Osam godina poslije usvojen je Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica na sjednici Skupštine FNRJ 22. maja 1953. godine. U svom uvodnom govoru o spomenutom zakonu potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća (SIV) i ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković je ustvrdio da se ovaj zakon zasniva na principima slobode savjesti, slobode vjeroispovijesti i odvojenosti vjerskih zajednica od države. Njegov značaj je, prema Rankovićevim riječima, je u tome što se njime konkretiziraju ustavne norme i određuju prava i dužnosti kako vjerskih zajednica tako i državnih organa. Također, on u ovom izlaganju izražava očekivanje da će se smanjiti broj nesporazuma koji su do tada postojali zbog nepostojanja ovakvog pravnog propisa, te ojačati zakonitost u postupanju državnih organa prema vjerskim zajednicama.⁵ Navedeni zakon bio je podijeljen na četiri poglavlja (Opšte odredbe, Vršenje vjerskih obreda, Vršenje vjerske

³ Isto, 77-78.

⁴ Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, „Službeni list NR BiH“, god. III, br. 1, Sarajevo, 8.1.1947, 5-7.

⁵ „Usvojen Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica“, *Borba*, god. XVIII, br. 133, Beograd, 23.5.1953, 2.

nastave i Završne odredbe) koja su imala ukupno 24 člana.⁶ Zakon je zabranio zloupotrebu „verskih poslova, verske nastave, verske štampe, verskih obreda“ u političke svrhe, kao i „izazivanje ili raspirivanje verske netrpeljivosti, mržnje ili razdora“ (član 5).⁷ Komunistički vlastodršci su ovakvim rješenjem zadržali pravo da prosuđuju i odlučuju šta je to zloupotreba vjere u političke svrhe u skladu sa svojim ideološkim aršinima i pogledima. Tačnije, Zakon je zabranio zloupotrebu vjere u političke svrhe, ali ne i zloupotrebu vjere u korist komunističke vlasti, koja je to često ne samo dopuštala, već i organizirala. Članom 7. zakona proklamirana je zaštita prava vjernika u društvu. U njemu je navedeno da „građani ne mogu biti ograničeni u pravima koja im pripadaju po zakonu zbog svojih verskih ubjeđenja, zbog pripadnosti nekoj veroispovesti ili nekoj verskoj zajednici“. Ipak, u drugom i trećem stavu ovog člana spomenuta prava se ograničavaju, jer se vjerskim zajednicama i njihovim predstavnicima ne dozvoljavaju nikakve prednosti i privilegije.⁸

Država je sebi ostavila pravo da po svom nahođenju procjenjuje da li će davati i u kojem obimu materijalnu pomoć vjerskim zajednicama. Kao nadležni organi za odlučivanje o finansijskoj pomoći vjerskim zajednicama određeni su SIV i republička izvršna vijeća. Vjerskim zajednicama je nametnuta i dodatna obaveza podnošenja izvještaja o utrošku dodijeljenih sredstava u onim slučajevima kada je pomoć data za određenu svrhu (član 11). U vezi s finansiranjem bio je i član 12, koji je dozvolio prikupljanje novčanih priloga u vjerske svrhe, ali isključivo u vjerskim objektima. Izvan ovih objekata prikupljanje sredstava moglo se vršiti samo po dobijanju saglasnosti gradskog ili sreskog narodnog odbora (član 12).⁹ Nedostatak bližih propisa za provođenje Zakona, kao i određene široko i neprecizno postavljene zakonske odredbe nerijetko su zloupotrebjavali lokalni državno-partijski funkcioneri. Iako su najviši predstavnici Islamske zajednice najavljivali u svojim medijskim istupima poboljšanje vjerskih prava nakon usvajanja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, stanje na terenu i dalje nije bilo u skladu s njihovim očekivanjima. Ustaljena praksa nepoštivanja ustavnih i zakonskih opredjeljenja koja govore o vjerskim pravima i slobodama nastavila se i u godinama nakon usvajanja navedenog zakona.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata nova vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) sprovela je niz mjera pomoću kojih je ograničila uticaj vjerskih

⁶ Zakon je slijedeći ustavna opredjeljenja propisao da se svim građanima jugoslovenske države osigurava pravo na: slobodu savjesti i vjeroispovijesti (član 1); slobodno osnivanje vjerskih zajednica i jednaka prava za sve vjerske zajednice (član 2); nesmetano vršenje vjerskih obreda i poslova, kao i izdavanje i dijeljenje vjerske štampe (član 3). Kad je riječ o školi, ona je bila odvojena od vjerskih zajednica, a vjerska nastava je bila dozvoljena samo u vjerskim objektima. Ostvaljena je mogućnost osnivanja posebnih vjerskih škola za spremanje sveštenika i upravljanje tim školama (član 4). *Zakon o pravnom položaju verskih zajednica*, „Službeni list FNRJ“, god. IX, br. 22, Beograd, 27.5.1953, 209.

⁷ *Isto*, 209.

⁸ *Isto*.

⁹ *Isto*.

zajednica u društvu. Ove mjere su uveliko suzile prostor za djelovanje vjerskih zajednica, ostavljajući negativne posljedice po njihovu egzistenciju u narednim decenijama. Poslije okončanja Drugog svjetskog rata KPJ je sprovela proces razvlašćivanja svih nosilaca kapitala i izgradnje socijalističkog društvenog uređenja.¹⁰ Kao glavni obrazac za funkcioniranje države Partija je koristila model sovjetskog društveno-ekonomskog sistema, vidjevši u njemu do 1948. godine jedini put uspostavljanja novog poretka. Tako se i jugoslavenski komunisti opredjeljuju za ukidanje svih privrednih odnosa zasnovanih na kapitalističkim vlasničkim odnosima. Za njih je bilo neprihvatljivo da ekonomska osnova vlasti počiva na inozemnim i domaćim nosiocima kapitala. Stoga je nova revolucionarna vlast pokrenula ubrzano provođenje ekonomskih reformi s ciljem razvlašćivanja bogatih građanskih slojeva i stvaranja pretpostavki za socijalistički preobražaj.¹¹

Odnos organa vlasti prema „reakcionarnim“ službenicima Islamske zajednice

Nakon uspostavljanja vlasti u zemlji KPJ je nastojala ukloniti dotadašnji uticaj vjerskih zajednica, insistirajući na načelu da one, iako slobodne u duhovnoj sferi, ne smiju uticati na politički život vjernika.¹² Iako su postojale određene razlike u pristupu prema pojedinim vjerskim zajednicama, koje su proizlazile iz njihove unutrašnje organizacije, brojnosti, specifičnog historijskog razvoja itd., partijske i državne strukture vlasti su proklamirale načelo potpune jednakosti svih vjerskih zajednica sa stanovišta njihovog ustavnopravnog i

¹⁰ U kategoriju onih koje treba razvlastiti komunistička vlast je ubrajala i Islamsku zajednicu, koju je prema ideološkim pogledima ove vlasti trebalo ekonomski oslabiti nizom restriktivnih zakona. Zato avnojevska Jugoslavija već u prvim mjesecima nakon oslobođenja pristupa ubrzanom donošenju zakonskih propisa kojima ograničava imovinu vjerskih zajednica, uključujući i Islamsku zajednicu. Nova vlast nije uvažavala nikakve specifične elemente kod vjerskih zajednica tretirajući ih potpuno isto kao i druge zemljoposjednike i privatne poduzetnike. Do 1963. godine komunistička vlast je usvojila set pravnih propisa na bazi kojih je država pristupila oduzimanju imovine Islamske zajednice putem pravnih mehanizama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije i eksproprijacije. Među njima za Islamsku zajednicu su najrigorozniji, i po svojim posljedicama najteži, bili: Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Osnovni zakon o zadrugama, Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, Osnovni zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima, Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja, Osnovni zakon o eksproprijaciji, Uredba o prodavanju stambenih zgrada iz opštenarodne imovine, Uredba o upravljanju stambenim zgradama, Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama i Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta. Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo 2012, 222-239.

¹¹ Tomislav Anić, Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944-1946, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2007, 28-33.

¹² Berislav Jandrić, *Kontroverze iz suvremene hrvatske povijesti*, Zagreb 2006, 21.

političkog statusa u društvu. Komunisti su u namjeri da oslabe uticaj vjerskih zajednica posebno apostrofirali važnost zabrane zloupotrebe vjerskih obreda, vjerskih poslova i vjerskih osjećanja u političke svrhe. U tom kontekstu oni nisu pravili razlike među vjerskim zajednicama, već su ih naprotiv posmatrali kroz istu ideološku dioptriju, gledajući u njima protivnike novog društvenog poretka. Između ostalog, to i jeste razlog zašto je avnojevska Jugoslavija u isti položaj stavila sve vjerske zajednice, bez obzira na njihovu rasprostranjenost, brojnost, veličinu i položaj koji su imale prije završetka Drugog svjetskog rata.¹³

Za razliku od rukovodećih predstavnika Islamske zajednice, kod nižih struktura ove zajednice, prema ocjeni Komisije za vjerska pitanja, spremnost za saradnju s organima vlasti nije bila na takvom nivou. Zbog naznačenih uvjerenja Komisija je smatrala da su službenici Islamske zajednice na terenu većim dijelom „reakcionarni“, te da „u izvjesnom smislu postoji opasnost od odvajanja vrhova“ od nižih službenika ove zajednice.¹⁴ Neprijateljskom aktivnošću službenika Islamske zajednice smatrana je ne samo aktivnost protiv vladajućeg poretka, već i njihovo neuključivanje u razne političke, kulturne, privredne i druge aktivnosti koje je pokretala i osmišljavala nova vlast. Tako je, primjera radi, Gradski odbor Narodnooslobodilačkog fronta u Tuzli 15. oktobra 1945. godine poslao dopis Vakufskom povjerenstvu u ovom gradu u kome je upozorio da će se svaki vjerski službenik koji se drži pasivno tretirati kao protivnik vlasti. Stoga je na kraju dopisa zatraženo da Vakufsko povjerenstvo upozori „potčinjene da bi bilo poželjno da aktivno s nama sarađuju.“¹⁵

Primarni historijski izvori ukazuju na to da državna politika prema Islamskoj zajednici, kao i prema drugim vjerskim zajednicama, nije bila uvijek koordinirana. O tome govore i brojne partijske analize koje ne kriju da nije bilo „ujednačenog stava“ između viših i nižih organa vlasti. Prema ocjeni Savezne komisije za vjerska pitanja iz 1955. godine, ne samo da „nije bilo jedinstvene akcije u dovoljnoj mjeri“, već se događalo da nema „ni jedinstvenih stavova po istim pitanjima.“ Komisija je nakon desetogodišnjeg praćenja odnosa na relaciji između države i vjerskih zajednica zaključila da agresivna politika nekih lokalnih organa vlasti prema vjerskim zajednicama nanosi štetu državnim interesima. Pojedni aktivisti na terenu, prema ocjeni Komisije, svakog su čovjeka koji je bio religiozan smatrali nepovjerljivim. Za mnoge je bilo „dovoljno da svećenik nosi mantiju, pa da ga gledaju kao neprijatelja i da se tako prema njemu odnose. Zato je Komisija ocijenila da politika sveopćeg „jurišanja“ na službenike i svećenike vjerskih zajednica ugrožava napore države na sređivanju odnosa s vjerskim zajednicama, te da „potkopava politiku koja se odozgo sprovođi.“¹⁶

¹³ AJ, SKVP, 144-10-164, *Odnos verskih zajednica prema državi. Materijali sa savetovanja*, 1954.

¹⁴ AJ, SKVP, 144-137-742.

¹⁵ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Vakufsko mearifsko povjerenstvo Tuzla (dalje: VMPT), kut. 689, br. 733/45, *Dopis Gradskog odbora Narodnooslobodilačkog fronta u Tuzli upućen Vakufskom povjerenstvu u Tuzli*, 15.10.1945.

¹⁶ AJ, SKVP, 144-137-742.

Hapšenje i kažnjavanje „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice provodilo se pod izgovorom da unutar ove zajednice djeluje dio službenika koji pripadaju „klerikalnoj muslimanskoj reakciji“. Analizirajući u jednom dokumentu odnos Islamske zajednice prema državi, Savezna komisija za vjerska pitanja ocjenjuje da unutar ove zajednice postoje određeni „reakcionarni intelektualci“ koji vrše neprijateljsku propagandu i djelatnost protiv novog poretka. Prema navodima Komisije, to su bili uglavnom pripadnici bivših građanskih stranaka (najvećim dijelom Jugoslovenske radikalne zajednice) i ustaški sljedbenici koji su u doba NDH bili glavni oslonac ustaške vlasti. U istom dokumentu se navodi da su ovi pojedinci u prvim poslijeratnim godinama izbjegavali otvoreno političko djelovanje, te da su se eksponirali kao „idejni čuvari islama“. ¹⁷ Optužbe protiv „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice bile su različite, a kao najčešće u partijskim dokumentima navođene su sljedeće: „ometanje izbora“, „lansiranje neprijateljskih parola“, „demonstrativno obavljanje religioznih dužnosti“, „pokušaj obnavljanja organizacije mladih muslimana“, „pomaganje odmetničkim bandama“, „povezivanje sa ostacima raznih građanskih stranaka“, „učestvovanje u pobunama“, „neprijateljska agitacija i propaganda za mektebe i masovnu posjetu džamijama“, „klevetanje narodnih vlasti“, „štampanje i rasturanje letaka“ i „infiltriranje u masovne organizacije s ciljem pasivizacije njihovog rada“ itd. ¹⁸

U materijalima Savezne komisije za vjerska pitanja iz 1954. godine konstatira se da unutar Islamske zajednice još uvijek postoje „reakcionarni elementi, koji delom radi verskog fanatizma, a delom kao protivnici socijalističkog društvenog uređenja vode unutar verske zajednice borbu protiv sadašnjeg rukovodstva prigovarajući mu da rade na štetu interesa i razvoja muslimanske verske zajednice. Oni time očito žele da spreče normalne odnose ove zajednice prema državi, ali su to slabi i malobrojni pojedinci koji nisu u stanju da imaju neki odlučujući uticaj na pripadnike ove verske zajednice. Međutim, ove činjenice ne treba potcenjivati i treba ih imati u vidu pri rešavanju pojedinih pitanja koja rukovodstvo ove verske zajednice postavlja.“ ¹⁹ Pitanjem djelovanja „reakcionarnih“ elemenata unutar Islamske zajednice bavili su se u narednim godinama i općinski odbori Saveza socijalističkog radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ). Tako je, primjera radi, Predsjedništvo općinskog odbora SSRNJ iz Goražda u decembru 1958. godine odlučilo da podrži odluku većine članova Vakufskog odbora u Goraždu o smjeni imama Zejnila Čolića, sa zahtjevom da se isti ukloni sa ovog područja kao nepoželjan, a da se na njegovo mjesto postavi „lojalniji čovjek“. Čolić je prema ocjeni Predsjedništva, „pod plaštom vjerske djelatnosti, uspio da muslimansko stanovništvo Goražda podijeli na dva dijela: na one koji odobravaju njegove postavke i one koji su za

¹⁷ AJ, SKVP, 144-138-708.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Komisija za vjerska pitanja (dalje: KZVP), k. 8, br. 6/59, *Dopis Predsjedništva općinskog odbora SSRNJ Goražde Komisiji za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 28.12.1959.

saradnju sa narodnom vlasti. Dalje ih dijeli na komuniste i nekomuniste i protivni se sahranjivanju komunista u groblje gdje se sahranjuju ostali građani – nekomunisti muslimani.“²⁰

Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine je i početkom 1960-ih godina ukazivala na pojedine vjerske aktivnosti službenika Islamske zajednice na koje organi vlasti nisu blagonaklono gledali. Tako je u jednom izvještaju koji se odnosio na područje Mostara i Hercegovine da je djelovanje službenika Islamske zajednice pojačano posljednjih godina i da se ta intenzivirana aktivnost iskazivala putem masovnijeg vjerskog obučavanja, održavanja mevluda, pojačanog dijeljenja vjerskih publikacija, masovnijim posjetama ramazanskim molitvama i mevludima, i intenziviranja izgradnje objekata ove zajednice. Najzapaženija manifestacija „vjersko-političke aktivnosti muslimanskog klera“ u 1960. godini bilo je održavanje masovnog zбора sa mevludom u Rječicama – Čapljina, kome je prisustvovalo oko 8.000 vjernika. Na zboru je govorio reis Sulejman Kemura čiji je govor bio protkan apelom za očuvanje bratstva i jedinstva i dobrosusjedskih odnosa svih konfesija, kao i potrebu prosvjećivanja muslimanskih žena. Ovakav govor reisa Kemure nije naišao na odobrenje kod dijela vjernika. „Neki reakcionarni muslimanski vjernici protumačili su njegov govor na neprijateljski način govoreći da Reis govori kao komunista i da ih čudi kako je on kao poglavar IVZ svoj govor implicirao pogledima koji su istovjetni sa pogledima komunista.“²¹

²⁰ U dopisu Predsjedništva općinskog odbora SSRNJ iz Goražda pisalo je, između ostalog, sljedeće: „U Goraždu, na položaju imama, nalazi se Čolić Zejnil, koji je prije dvije godine došao iz Vlasenice. Od njegovog dolaska pa do sada, kroz svoj rad kao vjerski predstavnik, učinio je niz negativnih postupaka, od kojih neki nisu u duhu Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, a neki su izazivali i političke probleme na terenu (...) Na vjerskim obredima počeo je napadati raniju vjersku neaktivnost njegovih prethodnika i članova Vakufskog povjerenstva, koji su razvijali i unapređivali takve odnose, ističući da su oni likvidirali vjersku djelatnost i osuđujući sve ono što su do tada radili. Tendenciozno je naglašavap kako Srbi bolje poštuju vjeru i vjerske običaje, pa da imaju i viša prava, čime je želio da istakne kako imaju više i slobode vjeroispovijesti. Kroz ovakve i slične njegove izjave, češće puta ispoljavale su se i šovinističke tendencije, što je itekako osjetljivo u ovom kraju, pogotovo kada se ima u vidu nedavna prošlost i posljedice te prošlosti, koje se još uvijek osjećaju na ovom terenu. Kad smo analizirali uzroke pojava šovinizma, koji se u posljednje vrijeme osjećaju na terenu, došli smo do zaključka da je i Čolićeva djelatnost u priličnoj mjeri uzrok takvom stanju. (...) Pojedine njegove izjave, stavovi i djelatnost uperene su na podrivanje bratstva i jedinstva Srba i muslimana, jer direktno ili indirektno daju podstreka raznim nazadnim elementima za takvu djelatnost, kako srpskim, tako i muslimanskim, kojima ne leži na srcu bratsvo i jedinstvo(...)“. ABiH, KZVP, k. 8, br. 6/59, *Dopis Predsjedništva općinskog odbora SSRNJ Goražde Komisiji za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 28.12.1959.

²¹ AJ, SKVP, 144-42-394, *Izveštaj Komisije za vjerska pitanja NOS-a Mostar o stanju odnosa organa narodne vlasti i klera u Hercegovini*, 13.1.1960.

Podrška „pozitivnim“ službenicima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Koristeći različite metode i državne mehanizme, nova vlast je za relativno kratko vrijeme uspjela da stavi pod kontrolu najviše predstavnike Islamske zajednice, angažirajući ih u korist svoje politike. Međutim, sprovođenje potpune kontrole nad cjelokupnim kadrom Islamske zajednice nije bilo tako brzo i uspješno za vladajuće strukture. O tome, pored ostalog, govore analize i informacije o djelovanju vjerskih službenika u Bosni i Hercegovini, koje je sastavljala Savezna komisija za vjerska pitanja. U jednoj takvoj analizi se kaže da su sva rukovodeća mjesta i forumi Islamske zajednice (Vrhovni vakufski sabor, Vakufski sabor za Bosnu i Hercegovinu, Vakufska direkcija itd) popunjeni „poštenim i patriotski nastrojenim ljudima“.²² Prema ocjeni Savezne komisije za vjerska pitanja, rukovodeći organi Islamske zajednice bili su većinom popunjeni politički pozitivnim ljudima. To je, prema mišljenju članova Komisije, uticalo da su odnosi između države i Islamske zajednice u poslijeratnom periodu bili na zadovoljavajućem nivou.²³

Arhivska građa svjedoči da je poslijeratna vlast od službenika Islamske zajednice tražila da posjeduju ne samo stručnu već i političku podobnost. Iako je prema odredbama Ustava Islamske zajednice ova zajednica imala pravo da samostalno upravlja i uređuje svoje vjerske poslove, kao i da postavlja, namješta i razrješava dužnosti svoje službenike, nerijetko se događalo da su sreski narodni odbori izdavali zabrane vršenja dužnosti službenicima Islamske zajednice. Ovakvo narušavanje zakonskih prava Islamske zajednice od strane lokalnih organa vlasti Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine je ocijenila štetnim po interese vlasti. To je, između ostalog, obrazloženo riječima da Ulema medžlis u Sarajevu vrši „redukciju i čišćenje“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, te stoga politički ne bi bilo mudro da lokalni organi vlasti ometaju ovu aktivnost. Također, u istom dopisu, koji je spomenuta Komisija 1. aprila 1950. godine uputila generalnom sekretaru vlade Bosne i Hercegovine, može se jasno uočiti direktno političko miješanje u unutrašnje stvari Islamske zajednice. Naime, u ovom dopisu doslovce je stajalo da su glavni kriteriji za ostanak u službi Islamske zajednice „školske, moralne i političke kvalifikacije.“²⁴ Ulema medžlis, prema informaciji Komisije, prije nego što izda dekret o postavljenju nekog službenika „ispituje njegov rad i političko držanje u toku rata i poslije rata i izdaje dekrete samo licima za koja se utvrdi da imaju političke kvalifikacije na osnovu kojih se može dobiti dekret.“²⁵ Ovaj, ali i brojni drugi primjeri, svjedoče da Islamska zajednica nije imala punu slobodu kreiranja

²² AJ, SKVP, 144-10-164, *Odnos vjerskih zajednica prema državi. Materijali sa savetovanja*, 1954.

²³ AJ, SKVP, 144-81-569, *Informacija o položaju muslimanske emigracije u odnosu na Islamsku versku zajednicu u SFRJ*, 24.6.1964.

²⁴ ABiH, KZVP, kut. 2, br. 29/50, *Dopis Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine upućen generalnom sekretaru vlade Bosne i Hercegovine*, 1.4.1950.

²⁵ *Isto*.

i vođenje svoje kadrovske politike. Njenu kadrovsku politiku budno su pratili i usmjeravali organi vlasti. Takva kontrola unutrašnjih tokova u Islamskoj zajednici dovela je do uspostavljanja specifičnog oblika nadzora nad aktivnostima ove zajednice. U takvoj situaciji ostanak u službi Islamske zajednice najbolje je garantirala podrška komunističkoj vlasti i projektima izgradnje novih društvenih odnosa u zemlji.

Vladajuće strukture u Bosni i Hercegovini su krajem 1950-ih godina konstatirale da se u cjelini može zaključiti da je situacija u Islamskoj zajednici „vrlo povoljna“. Prema njihovom mišljenju, „svi funkcioneri i ogromna i većina službenika Zajednice su rodoljubi kojima socijalizam nije stran. Oni su voljni da sarađuju, da prihvate sve što im se, u duhu zakonskih propisa, predloži“. Također, vladajući krugovi smatrali su da ugled „Vrhovnog starješinstva na čelu sa bivšim reisom Fejićem u redovima vjerskih službenika nije bio veliki. Zato se nastojalo da se novi reis Kemura i Starješinstvo IVZ afirmira u redovima njenih službenika, da oni potpunije sprovode politiku IVZ. U tom pogledu je bilo uspjeha. Opozicija protiv novog Reisa u redovima vjerskih službenika danas je beznačajna. (...) Obezbeđeno je da u Sabor uđu neosporno rodoljubi. Pored dosadašnjih članova Sabora, ući će i izvjesni ljudi koji su dosada bili po strani, ali za koje postoji garancija da će se držati pozitivno. (...) U Sabor nismo predlagali nikoga od članova Saveza komunista, jer je to već počelo da služi kao argument pojedinim reakcionarima, a i zato što praktično nema nikakve potrebe za tim, jer u Saboru danas postoje ljudi na koje se možemo čvrsto osloniti i koji su garancija da će se voditi pravilna politika“.²⁶

Konstatacije o pozitivnom stavu čelnih ljudi Islamske zajednice bile su sadržane i u materijalima Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća. Pretresajući pitanje odnosa države i vjerskih zajednica od novembra 1956. do juna 1959. godine, članovi Odbora su u pogledu odnosa sa Islamskom zajednicom zaključili sljedeće:

„Posle ostavke Fejića i izbora za reisa, Vrhovno islamsko starješinstvo je počelo da sređuje stvari u vrhovima ove zajednice koje su duže vreme bile ispuštene. Pozitivan stav vodećih ljudi Islamske zajednice prema državi jače afirmiše i njihovo dejstvo na niže organe, naročito na terenu, postaje efikasnije. Međutim, nužne su i neke promene u republičkim organima Islamske verske zajednice, koji su prilično inertni u svom dejstvu prema terenu, tako da ostaje osnovni problem kod ove verske zajednice da se odvijanje verskog života na terenu pravilno i politički kanališe i onemogućuje reakcionarni, konzervativni i zaostali uticaj hodža na terenu. U tom pogledu ima još shvatanja kod nekih drugova da je najbolje da su rukovodstva ove zajednice neaktivna i da je dovoljno da oni sami ne izazivaju neke probleme. Još ima mišljenja da će se sa tim i verski život na terenu umrtviti. Mišljenja smo da kod muslimanskog življa, naročito u privredno i kulturno zaostalim krajevima, - a to je dobar deo područja

²⁶ ABiH, KZVP, k. 7, br. 122/59, *Izvod iz stenografskog zapisnika sa sastanka Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 27.6.1959.

gde žive Muslimani, još niz vremena objektivno nužna pojava verskog života, ali da je je pitanje pod čijim rukovodstvom, u kakvim okvirima i na kojim osnovama se razvija taj verski život. *Nastojanja da se umrtve verski organi IVZ i administrativnim merama sprečavan verski život, mišljenja smo, da ima štetne političke posledice. Naša nastojanja preko državnih organa moraju biti takva da se u okviru zakona slobodno razvija i oživljava postepeno verski život, a pod stalnim pozitivnim političkim uticajem državnih i političkih organa i organizacija* (kurziv D. B).²⁷

Dokumenti Savezne komisije za vjerska pitanja govore na bazi kojih karakteristika je vlast neke službenike Islamske zajednice ocjenjivala „pozitivnim“. Između ostalog, poželjne karakteristike u vizuri organa vlasti bile su sljedeće: 1. podrška i saradnja sa antifašističkim pokretom u Drugom svjetskom ratu, 2. saradnja sa organima vlasti nakon 1945. godine, 3. zalaganje za reformu vjerskog života, 4. spremnost na provođenje političkih stavova vladajućih struktura među službenicima Islamske zajednice, 5. poštenje, karakternost i društvena popularnost, 6. članstvo bližih članova porodice u KPJ/SKJ, 7. lojalno držanje prema državi, 8. poticanje saradnje organa Islamske zajednice sa državom, 9. aktivnost u „Udruženju Ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 10. promoviranje politike bratsva i jedinstva.²⁸ O navedenim osobinama vođeno je računa i 1959. godine prilikom imenovanja glavnih imama u Bosni i Hercegovini. Tom prilikom postavljeni su glavni imami u sljedećim mjestima: Sabrihafizović Esad (sa sjedištem u Sarajevu),²⁹ Bešlić hfz. Zufer (sa sjedištem u Mostaru),³⁰ Zahirović hfz. Mehmed (sa sjedištem u

²⁷ ABiH, KZVP, k. 8, *Informacija o nekim pitanjima iz odnosa sa verskim zajednicama. Materijal za 3 tačku dnevnog reda sednice Odbora za unutrašnju politiku SIV-a, zakazane za 1.6.1959. Strogo povjerljivo – samo za ličnu upotrebu*, 1959.

²⁸ AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

²⁹ Sabrihafizović Esad rođen je 1891. godine u Sarajevu. „Završio je VII razreda niže medrese. U Carigradu je učio kirajet (...) U Begovoj džamiji glavni imam i hatim od 1933. godine. Tu dužnost vrši po nasledstvu jer njegova familija drži ovo mesto dugi niz godina. Pre rata bio je pristalica JMO, ali se nije isticao. U toku rata imao je ispravno držanje. Jedan sin mu je ubijen od ustaša zbog saradnje sa NOP-om, druga dva sina su mu članovi Saveza komunista, a jedan je službenik DSUP-a BiH-a. Predsednik je 'Ilmije' za Bosnu i Hercegovinu. U građanstvu je vrlo ugledan, uvek zastupa napredne poglede naročito ako se radi u vezi reforme verskog života“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

³⁰ Bešlić hfz. Zufer rođen je 1909. godine u Goraždu. „Pre rata završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu. Mobilisan je u domobrane i kao takav bio je vojni sveštenik u Zagrebu. Posle kratkog vremena je to mesto napustio tj. demobilisan i imenovan za imama za izbeglice u Pale i Alipašin Most. Do najnovijeg izbora za imama bio je član Ulema međzliša od 1950. godine. Jedno vreme bio je predsednik 'Ilmije' za Bosnu i Hercegovinu. Politički ispravan i veoma pogodan za sprovođenje naših stavova među službenicima IVZ. Posle rata naročito se istakao pri zatvaranju mekteba i skidanju zara i feredže. Dobar je govornik i kao takav se istakao svojim pozitivnim govorima na svim skupovima“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

Banjoj Luci),³¹ Hadžiabdić hfz. Naim (sa sjedištem u Bugojnu),³² Mujić hfz. Husein (sa sjedištem u Tuzli)³³ i Mehinagić hfz. Ibrahim (sa sjedištem u Doboju).³⁴

Ocjenujući stanje i probleme u Islamskoj zajednici u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini krajem 1960. godine, republička Komisija za vjerska pitanja je pozdravila činjenicu da je rukovodstvo Islamske zajednice počelo ostvarivati snažniju vezu s velikim brojem službenika na terenu i ostvarivati „pozitivan uticaj“ na niže organe i pojedince. Uz to, naglašeni su i „pozitivni“ efekti posljednje reorganizacije i izbora u Sabor Islamske zajednice „jednog broja novih ljudi, kao i uspostava Starješinstva i glavnih imama, vjerski život Islamske vjerske zajednice počeo je da se kanališe i normalno razvija i već se odvija pod određenim uticajem ovih ljudi. *U pogledu vjerskog života bitno je kakva je sadržina i vid tog života. Ako se on odvija sa ljudima koji su pozitivno orijentisani, a ako se vjerski skupovi koriste za iznošenje pozitivnih stvari naše stvarnosti, te ako se on oslobađa fanatizma i reakcionarnih stvari i svodi na normalno vršenje vjerskog života, onda tu nema ništa nenormalno i zabrinjavajuće, makar izgledalo da je vjersko izivljavanje posljednjih godina u porastu. Naročito treba na određen način politički podržavati vrhove IVZ da se*

³¹ Zahirović hfz. Mehmed rođen je 1910. godine u Ključu. „U toku rata nije bio na strani okupatora. 1942. godine bio je mobilisan u domobrane kao vojni imam, ali se ubrzo demobilisao i čitavo vreme do oslobođenja živi u Banjaluci vršeći dužnost imama. Nije se osobito isticao u političkom životu i ako je učestvovao u akcijama Socijalističkog saveza. Pošten, karakteran i u društvu popularan. Po inteligenciji odskače od ostalih službenika IVZ u Banjaluci. Vrlo je aktivan u ‚Ilmiji‘ i u istoj deluje pozitivno. Sa njim je moguća saradnja po svim pitanjima“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

³² Hadžiabdić hfz. Naim rođen je 1918. godine u Donjem Vakufu. „Završio je šerijatsku gimnaziju. Do rata bio imam u Donjem Vakufu a u toku pohađao je Višu medresu u Sarajevu. Neposredno pred oslobođenje pa do 1946. godine bio je u JNA. U ‚Ilmiji‘ je aktivan. Sada je umjeren i sa istim je moguća saradnja“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

³³ Mujić hfz. Husein je rođen 1916. godine u Orahovici kod Tuzle. „Završio je medresu u Tuzli i hafizluk. Sada privatno polaže VII razred gimnazije. Za vreme rata bio je na strani NOP-a i aktivno ga pomagao. 1943. godine bio je odbornik NO. Danas je član Saveza boraca. Od 1946. do 1951. godine vrši dužnost matičara. Stalno je bio u Sreskom narodnom odboru fronta. Sin i braća su mu članovi Saveza komunista. 1947. godine nuđeno mu je da bude komunista, ali je to odbio. Vrlo pozitivno deluje na ostale verske službenike IVZ kroz ‚Ilmiju‘. Veliki je prijatelj reisa Kemure“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

³⁴ Mehinagić hfz. Ibrahim rođen je 1892. godine u Prnjavoru. „Hafizluk je završio u Jugoslaviji a dalje školovanje nastavio je u Istanbulu. Po povratku Iz Istanbula stupio je u šerijatsku sudačku školu, posle koje je stupio u službu za šerijatskog pripravnika u Zvorniku i Tuzli. Kasnije je kao šerijatski sudija duže vremena službovao u Gračanici i kao takav vršio dužnost džematskog međzliisa i vakufskog povjerenstva, a jedan period od Drugog svjetskog rata bio je član i Vakufskog sabora za Bosnu i Hercegovinu. Do 1945. godine vršio je dužnost predsednika Veća vrhovnog šerijatskog suda. Mehinagić je posle oslobođenja suđen radi neprijateljske agitacije i propagande, ali je posle izdržane kazne, naročito poslednjih godina, pokazao punu spremnost za saradnju organa IVZ sa državom“. AJ, SKVP, 144-137-742, *Podaci za glavne imame Islamske verske zajednice u Jugoslaviji*, 1959.

vjerski život svede u džamiju“ (kurziv D. B).³⁵ Prema ocjeni vladajućih krugova, zaslugu za „pozitivne“ tokove u Islamskoj zajednici imao je i novi reis Sulejman Kemura. U dokumentima Komisije za vjerska pitanja o njemu se pisalo kao o „dobronamjernom, dosta taktičnom i odmjerenom čovjeku, kojem je trebalo vremena i napora dok je izgradio autoritet kako u redovima hodžinske kurije, tako i u islamskim masama“.³⁶

Ocjene o „pozitivnom“ djelovanja vrha Islamske zajednice, kao i o odnosima sa Islamskom zajednicom u cjelini, bile su sadržane u informacijama i izvještajima savezne i republičke Komisije za vjerska pitanja i u narednim godinama. Tako je, primjera radi, u Godišnjem izvještaju Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine za 1964. godinu navedeno da su odnosi s ovom zajednicom dobri i da se sva pitanja rješavaju „sporazumno i na zadovoljavajući način.“³⁷ U ovom dokumentu je posebno apostrofirano da reis Kemura „djeluje pozitivno na planu bratstva i jedinstva. Predstavnici ove zajednice održavaju relativno česte dodire sa pravoslavnom crkvom, zajednički se pojavljuju na raznim skupovima. To praktično doprinosi jačanju bratstva i jedinstva. Stav prema Katoličkoj crkvi je više rezervisan zbog stava te crkve prema IVZ. Međutim, već se osjeća, u manjoj mjeri, međusobno približavanje i u topme su podjednako aktivni i jedni i drugi. (...) Reis-ul-ulema u osnovi vodi pozitivnu politiku. Slabost mu je što se ne konsultuje, teško prima primjedbe, insistira na masovnijim religijskim manifestacijama i sl. (...) Tako, naprimjer, na tuzlanskom srezu tražio je da ga masa dočekuje s cvijećem i zastavama, da ga prate konjanici, sačekuju i pozdravljaju predstavnici narodne vlasti i sl. Ako je to odsustvovalo izražavao je vidljivo nezadovoljstvo. Ponekad se ponaša, u određenim situacijama, ne samo kao vjerski poglavica već i kao vođa muslimana kao etničko-kulturne grupe. Ima mišljenja da on pretjerano forsira vjerski život /posebno u pogledu izgradnje vjerskih objekata i vjerske obuke/ i u tom smislu vrši pritisak na vjerske službenike kako bi ubrzali obnavljanje džamija i drugih vjerskih objekata, pa čak i u onim jestima gdje vjernici ne pokazuju poseban interes. (...) Međutim, i pored svih njegovih ličnih slabosti i posljedica koje iz toga mogu da proizilaze, za Reisa se može reći da se prema uređenju u Jugoslaviji odnosi kao prema poretku u kome se muslimani osjećaju potpuno ravnopravni“.³⁸

U funkciji podrške i afirmacije „pozitivnih“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini bila je i državna politika dodjelivanja odlikovanja. U vezi s tim, Savezna komisija za vjerska pitanja uputila je i poseban dopis republičkim i sreskim komisijama za vjerska pitanja da predlože

³⁵ AJ, SKVP, 144-52-442, *Stanje i problemi u Islamskoj vjerskoj zajednici u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini*, decembar 1960.

³⁶ ABiH, KZVP, k. 9, br. 459-1/60, *Informacija o odnosima sa vjerskim zajednicama u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini*, 14.12.1960.

³⁷ AJ, SKVP, 144-88-602, *Godišnji izvještaj Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine*, 1964.

³⁸ *Isto.*

i najzaslužnije službenike Islamske zajednice za dodjelu odlikovanja kako bi im se na „vidan način odalo zaslužen priznanje za patriotsko držanje.“³⁹ U dopisu je apostrofirano da se vodi računa da predloženi službenici ispunjavaju sljedeće kriterije:

1. da su tokom rata aktivno podržavali antifašistički Narodnooslobodilački pokret,
2. da su radili na jačanju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda,
3. da su poslije rata saradivali s novim vlastima i imali lojalan odnos prema državi.⁴⁰

Dostupni arhivski izvori pokazuju da su sreski narodni odbori u Bosni i Hercegovini na različite načine reagirali na ovaj dopis. Tako je, primjera radi, Sreski narodni odbor Zenica obavijestio Komisiju za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine da je nakon „svestrane analize“ došao do zaključka „da sa područja sreza Zenica ne dolazi u obzir ni jedan sveštenik, ni jedne vjerske zajednice, da se predloži za odlikovanje.“⁴¹ S druge strane, bilo je i sreskih narodnih odbora koji su predlagali svećenike i službenike za odlikovanja vodeći računa da, prema nepisanom pravilu, među kandidatima bude podjednak broja predloženih osoba iz Islamske zajednice, Srpske pravoslavne crkve i Katoličke crkve. Jedan od takvih primjera je i prijedlog Sreskog narodnog odbora Livno koji je predložio trojicu kandidata za odlikovanje: Vojka Šešuma, fra Klema Dokića i Mehmeda Pehlivanovića.⁴²

U oktobru 1960. godine Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, zajedno s Komisijom za odlikovanje, dostavila je Saveznoj komisiji za vjerska pitanja Prijedlog za davanje odlikovanja nekim svećenicima u Bosni i Hercegovini. U okviru ovog prijedloga bila su i četiri nominirana

³⁹ ABiH, KZVP, k. 8, br. 112-59, *Dopis Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine sreskim narodnim odborima*, 2.6.1959.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ ABiH, KZVP, k. 8, br. 112-2, *Dopis Sreskog narodnog odbora Zenica Izvršnom vijeću Narodne republike Bosne i Hercegovine (Komisiji za vjerska pitanja)*, 9.7.1959.

⁴² Mehmed Pehlivanović je rođen 1886. godine u Duvnu. “Po zanimanju je hodža u penziji. Završio je medresu. Oženjen je, ima petero djece. Neopredjeljen je. Stalno nastanjen u mjestu rođenja. Za vrijeme stare Jugoslavije pripadao je JMO u Duvnu i bio član Odbora iste u mjestu Duvnu. Za vrijeme okupacije do 1943. godine on je bio pasivan, ali je simpatisao partizanski pokret, jer je imao sina Remziju predratnog komunistu, koji je stupio u NOB-u 1941. godine i poginuo u toku rata kao partizan. U tom periodu ustaše su nekoliko puta pretresle njegov stan. Od 1943. godine počeo je pomagati NOP skupa sa svojom porodicom. Bio je član ZAVNOBiH-a. Od tada je počeo izlaziti na sastanke na planinu Ljubušu. Njegovo držanje u poslijeratnom periodu u odnosu na društvo je dobro. Ne primjećuje se da bilo šta negativno govori protiv društvenog uređenja, već naprotiv (...) Sva su mu djeca članovi SK-a u Livnu. (...)“ ABiH, KZVP, k. 8, br. 11-41, *Dopis Sreskog narodnog odbora Livno Izvršnom vijeću Narodne republike Bosne i Hercegovine (Komisiji za vjerska pitanja)*, 19.6.1959.

službenika Islamske zajednice iz Bosne i Hercegovine: Hamid Kukić,⁴³ Esad Sabrihafizović,⁴⁴ Abdulah Bećirević,⁴⁵ i Ibrahim Begić.⁴⁶

Na prijedlog potpredsjednika SIV-a Aleksandra Rankovića i Savezne komisije za vjerska pitanja, predsjednik FNRJ Josip Broz Tito odlikovao je Ordenom jugoslovenske zastave I. reda reisa Sulejmana Kemuru zbog zalaganja i učvršćivanja saradnje Jugoslavije i drugih zemalja. U obrazloženju je, uz ostalo, pisalo sljedeće:

⁴³ Hamid Kukić je rođen 1893. godine u Knežini, srez Sarajevo. Završio je "Trgovačku akademiju i proveo dvije godine (četiri semestral) na školi političkih nauka u Parizu. Hamid Kukić je 1914. godine neposredno po sarajevskom atentatu uhapšen i optužen kao član organizacije „Mlada Bosna“. Držan je u koncentracionom logoru do 1915. godine kada je upućen na istočni front, odakle je pobjegao u Rusiju i stupio u tamošnji dobrovoljački korpus Jugoslavena. Učestvovao je kao dobrovoljac u proboju Solunskog fronta 1918. godine. Između dva rata Kukić se jedno kratko vrijeme nalazio na studijama u Parizu (do 1921. godine), a zatim je izabran za generalnog sekretara kulturno-prosvjetnog društva 'Gajret', na kom položaju je ostao 20 godina. (...) Za vrijeme Drugog svjetskog rata Kukić je sve vrijeme rata proveo u zarobljeništvu u Njemačkoj nalazeći se za sve to vrijeme nepokolebljivo na liniji Narodnooslobodilačke borbe. Hamid Kukić je integralni Jugosloven. To ga je ne samo zadržalo da se koristi beneficijama muslimana za povratak iz zarobljeništa u zemlju u samom početku, nego je stički podnio surove uslove zarobljeničkog života, prešao u Pomeraniju (u januaru 1945. godine), a slom Hitlerovske Njemačke zatekao ga je u jednom koncentracionom logoru na Sjeveru Njemačke. Po povratku u zemlju Hamid Kukić jeangažovan u aparat Islamske vjerske zajednice, gdje je zauzimao visoke i odgovorne funkcije (direktor bivše Vakufske direkcije, član Vrhovnog sabora IVZ, član Republičkog islamskog Starješinstva i sekretar Sabora IVZ u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini i itd). Uzgred se napominje da su sin i kćerka Hamida Kukića (kćerka sada supruga ambasadora Danila Lekića) relativno mladi stupili u Narodnooslobodilački pokret 1942. godine. Predlaže se za Orden bratstva i jedinstva I reda. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960.

⁴⁴ Esad Sabrihafizović „(...) pored izrazito vjerskih funkcija (glavni imam i član Starješinstva IVZ za BiH) je i potpredsjednik Udruženja islamskih vjerskih službenika – Ilmije. Predlaže se za Orden Republike I reda“. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960.

⁴⁵ Abdulah Bećirević je rođen 22. aprila u Čoralčićima (Cazin). „Svršio je pet razreda medrese. Za vrijeme rata radio je kao imam (islamski sveštenik) u Kladaši do 1943. godine, a tada je stupio u Narodnooslobodilačku borbu. Jedno vrijeme je vršio taktičku funkciju u vojsci (delegat voda) i docnije je vršio razne funkcije u organima narodne vlasti. U vjersku službu IVZ Bećirević Abdulah ponovo je stupio 1946. godine gdje je radio aktivno na sprovođenju svih političkih mjera nove države na terenu. U Udruženju islamskih vjerskih službenika – Ilmija Bećirević je bio vrlo aktivan (član Plenuma Glavnog odbora i pododbora Udruženja cazinske Krajine). Kao bivši aktivni borac NOB Abdulah Bećirević je čovjek od neospornog uticaja na vrlo veliki broj kako vjerskih službenika, tako i vjernika na području Cazinske Krajine. Također je aktivan i kao član organizacije SSRNJ. Predlaže se za Orden Republike II reda. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960.

⁴⁶ Ibrahim Begić je rođen u Koraju (Brčko). „Svršio je tzv. Darul Mualim tj. muslimansku bogoslovsko-učiteljsku školu. Rat je proveo kao imam (...) u svom rodnom kraju Koraju. U toku rata ne samo da je imao dobro držanje, nego je i aktivno sarađivao sa NOP. Također i danas, mada već starac od 71 godinu, veoma je aktivan u političkim i društvenim organizacijama. Begić Ibrahim se već deset godina nalazi na položaju Sabora IVZ za BiH. Važi kao čovjek sposoban za realno ocjenjivanje stvari i vršio je znatan pozitivan uticaj na islamske vjerske službenike. Predlaže se za Orden Republike II reda. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960.

„15. novembra 1957. godine Sulejman ef. Kemura je izabran za Reis-ule-ulemu Islamske verske zajednice u FNRJ, pod čijim rukovodstvom ova verska zajednica nastavlja i produbljuje dobre odnose sa državom i uspostavlja brojne veze sa verskim zajednicama zemalaj Bliskog Istoka i dr., što doprinosi daljem učvršćenju odnosa između FNRJ i drugih zemalja. U vremenu od 21. februara do 27. marta 1958. godine, na čelu verske delegacije Islamske verske zajednice, Reis-ul-ulema je posetio sledeće zemlje: UAR, Liban, Jordan i Saudijsku Arabiju. Prilikom ove posete Reis-ul-ulema se zalagao za produblivanje prijateljstva i saradnje između naše zemlje i ovih zemalja. Takođe je u planu da tokom ove godine poseti Tunis i Maroko, što će doprineti učvršćenju miroljubive saradnje i prijateljskih odnosa između FNRJ i ovih zemalja. Reis-ul-ulema Sulejman ef. Kemura, sin Ibrahima, rođen je 1908. godine u Sarajevu, gdje je završio medresu i Šerijatsko-sudačku školu (1930. godine), koja je u to vreme bila najveći islamski šerijatsko-pravni i teološki zavod u našoj zemlji. Kao verski službenik služio je u Foči, Konjicu, Mostaru i Sarajevu, gde se isticao i kao javni radnik kulturno-prosvetnog društva muslimana ‚Gajeret‘. U toku okupacije naše zemlje, aktivno je saradivao sa NOP-om i u svom stanu je držao ilegalce, koji su privremeno boravili u Sarajevu. Posle oslobođenja naše zemlje, aktivno se uključio u Narodni front i bio je član Opštinskog odbora Narodnog fronta u Sarajevu. U to vreme vršio je dužnost direktora Vakufske direkcije, bio je član Vrhovnog vakufskog sabora, zatim od 1949. godine direktor Gazi Husrev-begove medrese, urednik ‚Glasnika‘, i jedan od osnivača – prvi sekretar Udruženja ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, sve do izbora za Reis-ul-ulemu“.⁴⁷

Politika „diferencijacije“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Poslijeratna vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) smatrala je da treba intenzivno raditi na diferencijaciji „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice. Važnu ulogu u tom procesu vlast je namijenila i Udruženju vjerskih službenika Islamske zajednice. Osnivačka skupština Udruženja vjerskih službenika Islamske zajednice održana je 5. septembra 1950. godine u Sarajevu, kada je i usvojen prijedlog da službeni naziv udruženja bude Udruženje Ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini. U radu skupštine učestvovalo je preko dvije stotine službenika Islamske zajednice izabranih na konferencijama u 54 srezu Bosne i Hercegovine. Skup je otvorio muftija Omer Džabić u prisustvu najviših velikodostojnika, funkcionera savezne i republičke komisije za vjerska pitanja, te predstavnika Zemaljskog odbora Narodnog fronta

⁴⁷ AJ, SKVP, 144-43-395, *Dopis Savezne komisije za verska pitanja Kabinetu Predsjednika Republike - Komisiji za odlikovanja*, 20.4.1960; *Telegram predsjednika Savezne komisije za verska pitanja Dobrivoja Radosavljevića upućen reis-ul-ulemi Islamske verske zajednice u FNRJ hadži Sulejmanu ef. Kemuri*, 25.4.1960.

Bosne i Hercegovine i sličnih udruženja vjerskih službenika pravoslavne i katoličke zajednice.⁴⁸ U dnevni red osnivačke skupštine uvršteno je devet tačaka, među kojima po važnosti treba izdvojiti: referat o potrebi osnivanja Udruženja, čitanje i usvajanje Pravila Udruženja, budžet Udruženja, izbor upravnog i nadzornog odbora, kao i rezoluciju osnivačke skupštine.⁴⁹ Obrazlažući potrebu osnivanja Udruženja, član Ulema međžlisa u Sarajevu, Zufer Bešlić je u svom referatu posebno istakao da se od Udruženja očekuje da čuva tekovine narodnooslobodilačke borbe i aktivira svoje članove u naporima za socijalističku izgradnju zemlje, u sklopu organizacije Narodnog fronta. Tom prilikom on je naveo da ima i „reakcionarnih“ vjerskih službenika koji se ne uklapaju u novu poslijeratnu stvarnost, a uz to „su neorganizovani i prepušteni sami sebi, zaostaju i ne idu u korak s našim sveopćim razvitkom (...) Usljed usamljenosti, bez savjetovanja, dogovora i orijentacije, neki naši vjerski službenici padali su nažalost i pod uticaj neprijateljske propagande.“⁵⁰ Tražeći izlaz iz takve situacije, u navedenom referatu je rečeno da vjerski službenici trebaju ujediniti svoje snage u nastojanju da osnuju svoje udruženje kao što su to uradile i druge dvije vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini. Službenici Islamske zajednice će uz pomoć takvog udruženja bolje unapređivati svoj rad i „štiti svoje staleške interese, nego li bi to mogli učiniti kao pojedinci.“⁵¹ Na tragu ovakvih shvatanja Skupština je usvojila Pravila Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini definirajući kao ciljeve: materijalno obezbjeđivanje svojih članova, pružanje pomoći svojim članovima u vršenju vjerskih dužnosti, unapređenje vjersko-moralnog života, onemogućavanje zloupotrebe vjere, afirmiranje tekovina narodnooslobodilačke borbe i učvršćivanje bratstva i jedinstva. Član Udruženja je mogao biti svaki aktivni i penzionirani službenik Islamske zajednice, kao i svaki funkcioner koji je stekao vjersku naobrazbu. Pravilima su utvrđeni i organi Udruženja: Skupština, Upravni odbor, Nadzorni odbor i pododbori.⁵²

Posmatrano iz vizure državnih vlasti formiranje Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini imalo je, pored ostalog, cilj uspostavljanje kontrole nad Islamskom zajednicom, kao i razdvajanje „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ službenika. Ova zajednica u tom pogledu nije bila izuzetak, s obzirom na to da su i kod drugih vjerskih zajednica formirana staleška svećenička udruženja. Ipak, za razliku od katoličkih i pravoslavnih svećenika, prema ocjeni Savezne komisije za vjerska pitanja, službenici Islamske zajednice su bili otvoreni za

⁴⁸ Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, br. 8-10, Sarajevo, 1950, 211-213.

⁴⁹ *Isto*, 215.

⁵⁰ *Isto*, 237-238.

⁵¹ *Isto*, 237-238 i 245.

⁵² Pravila Udruženja ilmije Bosne i Hercegovine odobrilo je Ministarstvo unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, 28. septembra 1950. godine. Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, br. 8-10, Sarajevo, 1950, 266-269.

saradnju s državom. Štaviše, ista Komisija je ocijenila da su sva rukovodeća mjesta i forumi Islamske zajednice (Vrhovno islamsko starješinstvo, Vrhovni vakufski sabor, Vakufski sabor za Bosnu i Hercegovinu, Vakufska direkcija i druga) popunjena „sa poštenim ljudima – patriotima, kojima su takva osjećanja osnova za djelatnost“.⁵³ Pri tome, dok su rukovodne strukture Islamske zajednice ocijenjene pozitivno, dotle su niži službenici ove zajednice označeni kao „reakcionarni“ elementi. Vladajući krugovi su smatrali da postoji opasnost odvajanja rukovodećih struktura od nižih službenika Islamske zajednice, koji su u značajnom broju „suzdržljivi“ za saradnju sa organima vlasti.⁵⁴

Bez obzira na to što su predstavnici Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini formalno isticali da su ključni zadaci u njihovom radu razmatranje staleških pitanja vjerskih službenika, unapređenje njihovog obrazovanja i popravljavanje teškog materijalnog položaja, nije se mogla sakriti očigledna politička nota u njihovom djelovanju. Zbog takvih stavova predstavnika udruženja vjerskih službenika i svećenika vlast je pružala podršku u njihovom radu. Tako je na savjetovanju Državne komisije za vjerska pitanja 1954. godine konstatirano da sva udruženja vjerskih službenika imaju pozitivnu ulogu u razvijanju komunikacije s organima vlasti, te im stoga treba posvetiti veću pažnju. Dakle, prema mišljenju vladajućih krugova, udruženja je trebalo afirmirati kao pozitivan faktor u saradnji s organima vlasti, predstavljajući ih kao zaštitnike i tumače njihovih staleških, prije svega, materijalnih interesa. Komisija je smatrala da treba razviti snažniju vezu između SSRN-a i udruženja, a posebno pomoći udruženjima u njihovom organizacionom učvršćivanju i najnužnijim materijalnim potrebama. Na kraju razmatranja položaja udruženja vjerskih službenika Komisija je ocijenila da se udruženja ne smiju pretvoriti u neki novi organ vjerskih zajednica koji će doprinijeti njihovom jačanju ili učvršćenju „religioznih zabluda“ u narodu.⁵⁵

Politika „diferencijacije“ „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice nastavljena je i početkom 1960-ih godina. Tako je, uz ostalo, u zaključcima s proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, održane u maju 1962. godine, navedeno da se mora nastaviti „politička diferencijacija u redovima vjerskih organizacija“ a posebno s mlađim kadrovima koji tek dolaze na dužnost.⁵⁶ Dvije godine kasnije Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine još jednom je naglasila važnost rada na „depolitizaciji i diferencijaciji klera svih konfesija (...) Preko staleških udruženja treba raditi na suzbijanju neprijateljskog uticaja iz inostranstva i reakcionarnih svećenika i vjernika u zemlji. (...) U realizaciji ovog programa biće potrebno ostvarivati čvršću saradnju sa Republičkim sekretarijatom za unutrašnje poslove, Glavnim odborom SSRNJ, Ideološkom komisijom CK SKBiH, Republičkim

⁵³ AJ, SKVP, 144-137-742.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ AJ, SKVP, 144-10-164.

⁵⁶ ABiH, KZVP, k. 14, br. 23/1962, *Zaključci sa Proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 16.5.1962.

sekretarijatom za prosvjetu, Republičkim sekretarijatom za nauku i kulturu, Republičkim zavodom za socijalno osiguranje, Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture i dr.“⁵⁷

Zaključak

U kategoriju onih koje treba razvlastiti komunistička vlast je ubrajala i Islamsku zajednicu, koju je prema ideološkim pogledima ove vlasti trebalo ekonomski oslabiti nizom restriktivnih zakona. Zato je avnojevska Jugoslavija već u prvim mjesecima nakon oslobođenja pristupila ubrzanom donošenju zakonskih propisa kojima je ograničena imovinu vjerskih zajednica, uključujući i Islamsku zajednicu. Nova vlast nije uvažavala nikakve specifične elemente kod vjerskih zajednica tretirajući ih potpuno isto kao i druge zemljoposjednike i privatne poduzetnike. Do 1963. godine komunistička vlast je usvojila set pravnih propisa na bazi kojih je država pristupila oduzimanju imovine Islamske zajednice putem pravnih mehanizama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije i eksproprijacije. Upravo s ekonomskim razvlašćivanjem Islamska zajednica je izgubila i niz drugih prava i nadležnosti. Također, organi vlasti su intenzivno radili na slamanju „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice i afirmaciji „pozitivnih“. Hapšenje i kažnjavanje „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice sprovodilo se pod izgovorom da unutar ove zajednice djeluje dio službenika koji pripadaju „klerikalnoj muslimanskoj reakciji“. Prema navodima Komisije za vjerska pitanja, to su bili uglavnom pripadnici bivših građanskih stranaka (najvećim dijelom Jugoslovenske radikalne zajednice) i ustaški sljedbenici koji su u doba NDH bili glavni oslonac ustaške vlasti. S druge strane, vlast je podržavala „pozitivne tendencije“ unutar Islamske zajednice. Dokumenti Savezne komisije za vjerska pitanja govore na bazi kojih karakteristika je vlast neke službenike Islamske zajednice ocjenjivala „pozitivnim“. Između ostalog, poželjne karakteristike službenika u vizuri organa vlasti bile su sljedeće: podrška i saradnja s antifašističkim pokretom u Drugom svjetskom ratu, saradnja s organima vlasti nakon 1945. godine, zalaganje za reformu vjerskog života, spremnost na provođenje političkih stavova vladajućih struktura među službenicima Islamske zajednice, poštenje, karakternost i društvena popularnost, članstvo bližih članova porodice u KPJ/SKJ, lojalno držanje prema državi, poticanje saradnje organa Islamske zajednice s državom, aktivnost u Udruženju Ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, promoviranje politike bratsva i jedinstva. Koristeći različite metode i državne mehanizme, nova vlast je za relativno kratko vrijeme uspjela da stavi pod kontrolu najviše predstavnike Islamske zajednice, angažirajući ih u korist svoje

⁵⁷ AJ, SKVP, 144-72-559, *Informacija Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine o radu vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini dostavljena Saveznoj komisiji za vjerska pitanja*, 29.1.1964.

politike. Međutim, sprovođenje potpune kontrole nad cjelokupnim kadrom Islamske zajednice nije bilo tako brzo i uspješno za vladajuće strukture. O tome, pored ostalog, govore analize i informacije o djelovanju vjerskih službenika u Bosni i Hercegovini, koje je sastavljala Komisija za vjerska pitanja. U jednoj takvoj analizi se kaže da su sva rukovodeća mjesta i forumi Islamske zajednice (Vrhovni vakufski sabor, Vakufski sabor za Bosnu i Hercegovinu, Vakufska direkcija itd.) popunjeni patriotski nastrojenim ljudima. Prema ocjeni Savezne komisije za vjerska pitanja, rukovodeći organi Islamske zajednice bili su većinom popunjeni „pozitivnim“ kadrovima. To je, prema mišljenju članova Komisije, uticalo da su odnosi između države i Islamske zajednice u poslijeratnom periodu bili na zadovoljavajućem nivou. Poslijeratna vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) smatrala je da treba intenzivno raditi na diferencijaciji „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ službenika Islamske zajednice. Važnu ulogu u tom procesu vlast je namijenila i Udruženju vjerskih službenika Islamske zajednice. Osnivačka skupština Udruženja vjerskih službenika Islamske zajednice održana je 5. septembra 1950. godine u Sarajevu, kada je i usvojen prijedlog da službeni naziv udruženja bude Udruženje Ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini. Rukovodstvo Udruženja ilmije u ovom razdoblju samo formalno je izražavalo interese i mišljenja svog članstva. U stvarnosti, pak, Udruženje je bilo samo paravan iza kojeg je komunistička vlast realizirala svoje ciljeve. U funkciji podrške i afirmacije „pozitivnih“ službenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini bila je i državna politika dodjeljivanja odlikovanja. U vezi s tim, Savezna komisija za vjerska pitanja je naglašavala da treba voditi računa da predloženi službenici Islamke zajednice ispunjavaju, između ostalog tri ključna kriterija: da su tokom rata aktivno podržavali antifašistički Narodnooslobodilački pokret, da su radili na jačanju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i da su poslije rata sarađivali s novim vlastima, kao i imali lojalan odnos prema državi.

Summary

In the category of those who should be disempowered, the communist government included the Islamic Community, which, according to the ideological views of this government, should have been economically weakened by a series of restrictive laws. That is why, in the first months after the liberation, AVNOJ'S Yugoslavia began to speed up the adoption of legal regulations that limited the property of religious communities, including the Islamic Community. The new government did not respect any specific elements in religious communities, treating them in exactly the same way as other landowners and private entrepreneurs. By 1963, the communist government had adopted a set of legal regulations on the basis of which the state proceeded to confiscate the property of the Islamic Community through legal mechanisms of confiscation, nationalisation, sequestration and expropriation. Along with

economic disempowerment, the Islamic Community has lost a number of other rights and competencies. Also, the authorities worked intensively on crushing the „reactionary“ officials of the Islamic Community and affirming the „positive“ ones. The arrest and punishment of „reactionary“ officials of the Islamic Community was carried out under the pretext that some members belonging to the „clerical Muslim reaction“ were operating within this community. According to the Commission for Religious Affairs, these were mostly members of former civic parties (mostly the Yugoslav Radical Community) and Ustasha followers who were the backbone of Ustasha rule during the NDH. On the other hand, the government supported „positive tendencies“ within the Islamic community. The documents of the Federal Commission for Religious Affairs show us the base characteristics for the government to assess the officials of the Islamic Community as „positive“ ones. Among other things, desirable characteristics of government officials were: support and cooperation with the anti-fascist movement in World War II, cooperation with the authorities after 1945, advocacy for religious reform, readiness to implement the political views of governing structures among officials in Islamic community, honesty, character and social popularity, membership of close family members in the CPY / SKJ, loyalty to the state, encouraging cooperation between the Islamic Community and the state, activity in the Ilmia Association in the People's Republic of Bosnia and Herzegovina, promoting the policy of brotherhood and unity. Using various methods and state mechanisms, the new government managed to bring the highest representatives of the Islamic Community under control in a relatively short time, engaging them in favour of its policy. However, the implementation of full control over the entire cadre of the Islamic Community was not so quick and successful for the ruling structures. This is evidenced, among other things, by analyses and information on the activities of religious officials in Bosnia and Herzegovina, compiled by the Commission on Religious Affairs. One such analysis says that all leadership positions and forums of the Islamic Community (Supreme Waqf Council, Waqf Council for Bosnia and Herzegovina, Waqf Directorate, etc.) are filled with patriotic people. According to the Federal Commission for Religious Affairs, the governing bodies of the Islamic Community were mostly filled with „positive“ staff. According to the members of the Commission, this affected the relations between the state and the Islamic Community in the post-war period at a satisfactory level. The post-war government in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina) considered that intensive work should be done to differentiate the „positive“ from the „reactionary“ officials of the Islamic Community. The government also assigned an important role in this process to the Association of Religious Servants of the Islamic Community. The founding assembly of the Association of Religious Servants of the Islamic Community was held on 5 September, 1950 in Sarajevo, when the proposal was adopted that the official name of the association be the Association of Ilmija in the People's Republic of Bosnia and Herzegovina. The leadership of the Ilmija Association in this period

only formally expressed the interests and opinions of its membership. In reality, on the other hand, the Association was just a cover behind which the communist government realised its goals. The function of supporting and affirming the „positive“ officials of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina was the state policy of awarding decorations. In this regard, the Federal Commission for Religious Affairs emphasised that care should be taken to ensure that the proposed Islamic Community officials meet, among other things, three key criteria: that they actively supported the anti-fascist People's Liberation Movement during the war, that they worked on strengthening of brotherhood and unity of Yugoslav peoples and that they cooperated with the new authorities after the war, as well as that they had a loyal attitude towards the state.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Bosne i Hercegovine, *Komisija za vjerska pitanja*.
2. Arhiv Jugoslavije, Beograd, *Savezna komisija za vjerska pitanja*.
3. Arhiv Tuzlanskog kantona, *Vakufsko mearifsko povjerenstvo Tuzla*.

Službeni listovi, novine/ Official papers, newspapers:

1. “Usvojen Zakon o pravnom položaju verskih zajednica“, *Borba*, god. XVIII, br. 133, Beograd, 23.5.1953.
2. *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, „Službeni list FNRJ“, god. II, br. 10, Beograd, 1.2.1946.
3. *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, „Službeni list NR BiH“, god. III, br. 1, Sarajevo, 8.1.1947.
4. *Zakon o pravnom položaju verskih zajednica*, „Službeni list FNRJ“, god. IX, br. 22, Beograd, 27.5.1953.

Knjige/Books:

1. Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo 2012.
2. Jandrić Berislav Jandrić, *Kontroverze iz suvremene hrvatske povijesti*, Zagreb 2006.

Članci/Articles:

1. Anić Tomislav, Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944-1946, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2007, 28-33.
2. Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, br. 8-10, Sarajevo, 1950, 211-213.